

FODOR JÁNOS

„VALAMI MÉGIS KIMONDATLAN MARAD”

Esettanulmány az 1970-es évek romániai magyar
rockzenei életéből

„Állítsd meg és
kérdzd, mi van az
álmaival, előbb csak
hebeg, de aztán
kiderül, naponként a
megélhetés és a
halhatatlanság között
bujdosik. Ilyenek
voltunk: fejünk felett
tisztá volt az égbolt,
kerestük a szót
s a percet...”

A romániai magyar könnyűzenei élet, illetve az ezen belül is különböző műfajokat kipróbáló rockzenekarok változatos, viszont a lehetőségekhez képest igencsak gazdag felhozatalról tanúskodnak. A „jegyzett” (vagyis saját lemezzel rendelkező vagy a médiában szereplő, alkalmanként fellépő) profi együttesek mellett számos félamatőr garázszenekar működött Románia-szerte, melyek szereplési lehetőségek híján legfeljebb házibulik vagy kisebb közösségi események hangulatát biztosították, és amelyek összegző áttekintésével még adós marad a történettudomány és zenetörténet.¹ Jelen írás, bár nem kimerítő módon, hanem inkább esettanulmányyszerűen kíván ráközelíteni az 1970-es évekre jellemző aspektusokra, a rövid életű és méltatlanul mellőzött szatmárnémeti Mikron zenekar példáján keresztül.

Az elsősorban Nyugaton meghonosodó beatkorszak különböző hullámai megfelelő késéssel jelentek meg Kelet-Európában, így Romániában is. Mivel a korszak műfaji behatároltsága nem volt egyértelmű, számos megnevezéssel illették a korszakban. A *Romániai magyar irodalmi lexikon* harmadik kötetének könnyűzenéről szóló szócikke a következőképpen igyekezett nem kimerítő, de összefoglaló körképet adni László Ferenc tolmácsolásában: „A 60-as években merül fel olyan könnyűzene igénye, amely — elsődleges szórakoztató jellegének föladása nélkül — szerzői és előadói egyéniségek műve és nemzeti-ségi közművelődésünk, művészetünk része. So-

kasodnak a magyar táncdalok [...] A könnyűzene keretén belül a kommersznek is nevezett hagyományos irányzat mellett föltűnnek a beat (legnépszerűbb együtteseink ekkor a szatmári Mikron, a marosvásárhelyi Dentes és a nagyváradi Metropol, amely utóbb Virányi Attila vezetésével az ország első hard rock együttese közé küzd a föl magát, négy hanglemezét forgalmazzák), valamint a folk.”² Ennek alapján tehát a könnyűzene gyűjtőernyője alatt megférő zenei stílusok egyikét jelentette a rockzene. Demeter Csanád szerint a Siculus fesztiválnak köszönhetően jelent meg a romániai magyar sajtóban egyáltalán a rockzene körüli diskurzus. Bár az tény, hogy előbbinek hatalmas szerepe volt, vélhetően ez jelentette azt az időszakot, amikor egyrészt lehetett írni és beszélni a létező és tapasztalható jelenségről, továbbá ennek nyugati hatása ekkor nyilvánult meg a legerőteljesebben. Az ekkor Gáll Ernő vezetésével működő *Korunk* folyóirat hosszasan idézett egy 1969-ben megjelent *Beat* című kötetből származó, a korszakban népszerű elrettentő szakirodalomként is jegyzett munkát, melyből az új zenei műfaj sajátosságait kívánták bemutatni. Eszerint: „Már maga a hangerősítő berendezés is idézőjelbe teszi ezt a művészetet. Voltaképpen a gépek zenélnek, egy hatalmas elektromos hangszer, a zenészek mintegy csak kezelik a gépet. Nem az ő gégejük és ujjaiuk produkciója az, amit hallunk, hanem egy személytelen berendezésé, s az többet mondhat és bátrabban beszélhet, mint akárki külön. De az iróniát szolgálja a hangszínen és hangzásban rejlő groteszk elem is. A gitár az egyik leghalkabb hangszer, ezért is maradt ki az európai műzene fejlődése során a zenekarból. Hangja az erősítő berendezés révén nemcsak megnő, hanem szint is vált, valami oboaszerű groteskséget kap. Ezt csak fokozza a falzettes éneklésmód, a beate mindig jellemző »csujogatók« (ye-ye-ye), valamint a szereplők ruházata, külső megjelenése és színpadi viselkedése.”³ Műfajilag általában azok a maguk is zenekedvelő kritikusok szoktak tisztánlátásra ösztönözni, akiknek szerepük volt a korszak zenei mozgalmának szervezésében. Így Boros Zoltán mondatai voltak a legtalálóbak: „Ezeknek a kifejezéseknek a jelentése ugyanis országonként, sőt kiadványonként más és más. Amire mi azt mondjuk: popzene, másutt rockmuzsikának is hívják. Ugyanakkor popzenén a népszerű táncdalokat értik. Sok országban megmaradt máig a beat elnevezés. Azt hiszem, talán nem is az a legfontosabb, hogy rocknak, popnak vagy beatnek nevezzük.”⁴ Ebben valóban igaza volt, mivel egyrészt a műfaj és annak zenei-szövegi sajátosságai folyamatosan változtak, alakultak (ez napjainkban is érvényes), így elnevezés tekintetében a „hivatalos” verziók általában a megkésett mintákat vették át, s mint olyan a jelen írásban használt rockzene legyen inkább gyűjtőfogalom, mintsem túpontos meghatározása a megannyi létező zenei árnyalatnak.

Bár a romániai kommunista rendszer idején a rockzene sosem volt támogatott műfaj, viszont annak „szelepnnyitogató” funkcióját nem lehetett tagadni, így korlátoltan vagy „megfelelő kordában” tartva főleg az 1960-as évekkel kezdődően megjelentek a különböző műfajokat játszó rockzenekarok. Ebben a tekintetben a romániai könnyűzenei és ezen belül is a rockzenei együttesek történetének vizsgálata el kell vonatkoztasson a magyarországi minták és kutatások módszertanától. Ez több szempontból indokolt: egyrészt egyértelmű, hogy a kommunizmus sajátos romániai rendszerének sajátosságai minimális külsőségekben hasonlíthatók a Magyarországon lejátszódó folyamatokhoz. Másrészt pedig merő túlzás lenne a Magyarországon nagyjából az 1960-as évektől érvényes, Aczél György által meghonosított, „három T” elvének kultúrpolitikai vonatkozásait a romániai kultúrpolitikára vetíteni. Előbbinek lényegét maga Aczél György fogalmazta

meg írásában, felszólalásában, legvilágosabban talán 1979-es beszédében: „Az elmúlt két évtizedben vált szinte szólásmondássá, hogy művelődéspolitikánk a »három T« elvére alapul: támogatunk, tűrünk, illetve türelmesek vagyunk, ha pedig kell, tiltunk.”⁵ Ehhez képest a romániai Dej-, de főleg a későbbi Ceaușescu-rendszer kultúrpolitikájában, különösen a júliusi tézisek kihirdetése utáni időszakban nem beszélhetünk hasonló jellegű felosztottságról, legfeljebb ennek esetlegességéről. Míg Magyarországon adva volt valamiféle keret, illetve kompromisszumok, lemondások árán részleges siker és megélhetési feltételek biztosítottak voltak azok számára, akik a rockzenei pályát választották, ez Romániában ritka, de legalábbis minimális eséllyel valósulhatott meg hosszú távon életképes projektként. Legtöbb esetben e keretek hiánya okozta az egyébként szerény sikereket elérő együttesek felbomlását, beszüntetését, tagjainak disszidálását vagy a teljes pályaváltást. A hatvanas évek végi átmeneti időszak viszonylagos liberalizációja (mely szoros összefüggésben volt az 1968-as csehszlovákiai eseményekkel, továbbá a nemzetiségi követelések részbeni teljesítésével) azonban nem volt hosszú életű. Egyed Péter az 1971-es júliusi tézisek kihirdetésében vonja meg azt az éles cezúrát, amely véget vetett a kellő iróniával értendő „tiszta boldogság korának”. „A csúcok (nyilván Erdélyben) azonnal megértették ezt, és csomagoltak, aki maradt, az vagy betagozódott a hivatalos, államilag engedélyezett és dotált rock-vonalba, vagy marginalizálódott bárzenész lett. Vagy elvitte a stressz, a frusztráció és a vele járó iszonyatos alkoholizmus. A Ceaușescu-politika ez esetben is hihetetlen kárt és szenvedést okozott, lefejezte az alakuló, autentikus zenei beat-rock mozgalmat is.”⁶ Bár a korszak hanyatlásának hatásai minden bizonnyal kitolódtak a hetvenes évek végére-nyolcvanas évek közepére.

A romániai magyar rockszcéna a kommunizmus éveiben szinte teljes mértékben el volt szakítva a magyarországi pályatársaktól, illetve ez fordítva is érvényes volt: ritkaságszámba ment, ha egy magyarországi rockegyüttes felléphetett Romániába (ilyen volt például az Omega együttes turnéja, amely 1980-ban Brassót, Temesvárt, Aradot és Bukarestet érintette), de a nevesebb romániai együttesek is csupán kivételes alkalmakkor turnézhattak valamely baráti szocialista államban vagy esetleg a Szovjetunióban. Sőt, mint kiderült a Metropolis együttes vezetője, Virányi Attila követési dossziéjából, nem csupán követték és rendszeresen lehallgatták, hanem az együttes külföldi kiutazását is többszörösen megakadályozták.⁷ Ennek megfelelően magyarországi együtteseket nem is lehetett hivatalosan a romániai médiában megjelentetni, ami végső soron azt a „kényszer” szülte, hogy a román televízió magyar adása a hazai magyar előadókat népszerűsíthette.

1972 tavaszán alakult meg Szatmárnémetiben a Mikron együttes, azzal a ki-mondott céllal, hogy részt vegyen az udvarhelyi Siculus fesztiválon. Az 1970-ben induló, négy kiadást megérő fesztivál azóta is a romániai magyar könnyűzene és rockzene egyik nem hivatalos „keltetője” volt azért, hogy az itt fellépő együttesek kizárólag saját szerzeményeket mutathattak be. A szakmai zsűri értékelése mellett ugródeszkrét jelentettek a fellépő zenészek számára az itt készült felvételek, valamint annak a kapcsolatrendszernek a kiépítése, melynek köszönhetően a rádióba és a román televízió magyar adásába is bekerülhettek. Bár a fesztivál-kultúra meghonosodásának hőskorában voltak még hasonló próbálkozások, melyek különböző műfajokra koncentráltak, így az országos sugárzású brassói Arany Szarvas Fesztivál jelentette a mintát, mely alapján Hargita megyében megszervezték az említett Siculus fesztivált Udvarhelyen, illetve az Ezüst Fenyő

könnyűzenei versenyt a megyeszékhelyen, Csíkszeredában és a Tavirózsa fesztivált a Rétyi Nyírben. Ezeket követően (vagy éppen ezekkel párhuzamosan) 1976-ban a Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács országos konferenciáján elhatározták a művelődés hatékonyabb átláthatósága és a személyi kultusz kiteljesítése érdekében a Megéneklünk, Románia (Cîntarea României) országos fesztivál rendezvénysorozatának elindítását. Ez a mozgalom az egész kulturális és művészeti életet átfogta, illetve nyomon követte annak minden tevékenységét, és nem engedett meg semmilyen önálló kezdeményezést, illetve 1976-ot követően ennek égisze alatt szervezték a különféle magyar vonatkozású rendezvényeket is.⁸ Ezek mellé sorolhatóak azon egyszeri előfordulását vagy néhány alkalmat megérintő kisebb rendezvények is, mint a csíkszeredai A fiatal zene fesztiválja vagy a Temesvári Ifjúsági Zenei Hétvége. Emellett a több helyszínről és műfajú Zenés Karaván is népszerű eseménynek számított (akárcsak az Ifjúmunkás Martiné), melynek válogatásából szintén sikerült nagylemezt megjelentetni. Vagyis ezek jelentették azokat a kimondottan fesztiválszerű kereteket, amelyek a romániai magyar rockzenészek alkalmi megjelenését, illetve saját szerzeményük bemutatását tették lehetővé az 1970-es években.

Betuker Péter visszaemlékezése szerint Szatmárnémetiben számos zenekar működött, melyek helyi vetélkedőkön mérkőztek meg egymással a közönség előtti megmutatkozás érdekében.⁹ Ezek közül vegyesen léteztek amatőr diákzenekarok, de vendéglátózó professzionális együttesek is feltörekvőben voltak. Ilyen volt a Zephir és a Rytmik nevű együttes, utóbbiban Bencze Sándor és Vakarcs Pál is közreműködött, akik az 1970-es és 1971-es Siculus fesztiválon díjazottként váltak ismertté. Velük került kapcsolatba a fiatalabb generációból jövő Betuker Péter, aki az Albatros diákzenekarban próbált szerencsét. A két együttes, tehát a Rytmik és az Albatros egyesüléséből jött létre 1972 tavaszán a Mikron együttes, bár a Rytmik más tagokkal még fellépett az 1972-es Siculuson. A Mikron együttes magját tehát a már kisebb díjakat bezsebelő, kipróbált Rytmik tagjai alkották, de a szoros kötelék megvolt korábról is, mivel Betuker Péter basszusgitáros énekes már az 1971-es Siculus alkalmával elkísérte a Rytmiket Székelyudvarhelyre, ahol még nem zenészként, hanem „hangszercipelőként”, vagyis afféle roadként volt jelen.¹⁰ Az együttes tagjainak zenei inspirációját nagyjából a korszakban a határhoz közeli régiókhoz hasonló helyzet ihlette: kezdeti repertoárját elsősorban a rádióadások és csempészlemezek útján lemásolt népszerű nyugati és magyarországi együttesek dalait foglalták magukba, melyek hozzáférhetőbbek voltak. Egyed Péter szerint „a várost természetesen a rádióadások is uralják: a hagyományosabb esti Radio Luxembourg színvonalas könnyűzenei adásait szinte mindenki követi. Amikor azonban a román Szabad Európán elindult az eredetileg ploiești dzsesszdobos Cornel Chiriac szuperprofi, azaz a toplisták kínálatát követő, majd kommentárokkal ellátó adása (Metronom, illetve Tinerama), akkor elnéptelenednek a városok utcái. A beatkorosztályok fülüket a rádiókra tapasztva ültek otthon (alkalmasint regisztráltak is). [...] Hasonlóképpen színvonalas volt a magyar Szabad Európa Cseke László (Ekecs Géza) által szerkesztett Teenager Partyja.”¹¹ Ebből fakadóan a határ menti (bánsági, partiumi) együttesek azzal is kitűnhettek, hogy a magyar televízió adásait befogva ismerték az aktuális rockzenei élet repertoárját, így a saját számokon kívül a Siculus fesztivál esti kötetlen koncertjein a szokásos Illés, Omega mellett az 1971-ben alakult supergroup, az LGT dalait is eljátszották, nagy sikerrel. Emellett természetesen a szerencsén múló egyéni tapasztalatok is befolyásolták az

együttesek zenei hatását. Például Betuker Péter 1972-ben részt vehetett a július végén a budapesti Kisstadionban megtartott Free együttes koncertjén (tagjai: Simon Kirke, Poul Kosoff, Andy Fraser, valamint később a Bad Companyt is erősítő legendás Paul Rodgers). Ami talán ennél izgalmasabb, hogy a londoni együttes előzenekara a szintén legendás és méltatlanul elfeledett Taurus zenekar volt, amely a korszak hard rock műfajának egyik első magyar supergroupja volt. A sajnálatos módon rövid életű együttesüket az amsterdami Black Sabbath koncertjéből inspiálódva hozta létre Radics Béla és Som Lajos mellett Brunner Győző dobossal és Balázs Fecő énekessel. Ennélfogva elmondható, hogy a hetvenes évek eleji romániai magyar rockzenészeknek pontos fogalmuk volt arról, hogy hol tart a magyarországi és nyugati rockzenei élet, mindattól függetlenül, hogy az előzőleg felsorolt performanszokhoz még csak hasonló jellegű megvalósítására sem volt reális lehetőség. S bár ezek jelentősen befolyásolták a romániai magyar rockegyütteseket érő zenei hatásokat, a komolyabb könnyűzenei oktatás egyéni lehetőségekre és tehetségekre hagyatkozatható. Ily módon azon generáció (melybe Boros Zoltán is tartozott), amely komoly konzervatóriumi képzéssel, gyakorlatilag kamarazenei tudással bírt, esetleg dzsessz vagy hasonló komolyabb igényű hangszerismeretet igénylő műfajban alkotott, ha nem is lenézte, de mindenképp „furcsának” vélte a néhány akkordot ismerő, de melodikusabb, egyszerű szövegvilággal operáló rock műfajnak a kialakulását.¹² Pedig a rockzene jobban tudta integrálni azokat a zenészeket, akik hallásból, autodidakta módon vagy minimális hangszeres képzéssel, de szorgalmas gyakorlással le tudták utánozni a rádióban vagy televízióban hallott performanszokat, esetleg sajátokat is alkottak. A Mikron együttes viszonylatában Betuker Péter iskolás korában csellózni tanult, ami kellő zenei alapot biztosított számára ahhoz, hogy később néhány akkordot és „fogást” megtanulva átigazolhasson a gitárra. Hasonlóan tehetségesnek számított Vakarcs Pál, aki egyedülként zeneiskolát végzett, és a dobprodukcióját még a néhány évvel idősebb Ráduly Béla (a Metropol legendás énekes-dobosa) is megcsodálta.¹³ A zenei tudás mellett a jó minőségű hangszerek megléte is esszenciális, ugyanis új műfajként a rockzene számos technológiai újítást is adaptált a hangzásvilágban. Így a hangszerek egyszerű kihangosítása mellett megjelentek a torzítók, szintetizátorok, melyeket a jobb minőségű elektromos gitárokhoz hasonlóan szinte lehetetlen volt beszerezni. „Még csak álmodtam a legendás »Doina« erősítőről »Goodmans« angol hangszóróval, ami a »Szoli« klubban játszó Metropolnak már megvolt” – emlékezett vissza a később szintén a Metropolhoz csatlakozó Orbán András.¹⁴ A saját felszerelések beszerzése sokszor nehezen járható út volt, ezért elterjedtek az eredeti hangszerek mellett a saját barkácsolású, improvizált eszközök. Ez akár belépő is lehetett egy együttes keretébe, ahogyan Csutak István szerint Vasiu Tibor került a Garabonciáshoz: „ő is gitározott, és volt egy óriási aduja: szülei vásároltak neki egy Joiana márkájú, Csehszlovákiából hozott elektromos gitárt. Ezenkívül Vasiu Tibor még barkácsolt is, erősítőket, gitártorzítót, phaseshiftert.”¹⁵ A barkácsolás tehát külön műfaj volt, legplasztikusabban talán Egyed Péter segít elképzelni ennek menetét: „Szorgalmasan tekertük a hangszedőket (biciklidinamókból kiserelt mágnes és teherautók indukciós tekercséről lefejtett huzal kellett hozzá – 3000 tekerés volt az alap] –, volt, amit kölcsönkérni vagy »megszerezni« kellett – legnagyobb szerencsénkre sikerült – »örök kölcsönbe« megszerezni az iskola erősítőjét és egy ahhoz való mozihangszórót.” Valahonnan „kirekkentettek” egy lábdobot is (ha nem egyéb, monarchiabeli tűzoltózenekaré lehetett), az erősítő

oroszkatonai tárgy volt eredetileg, a hangszóró pedig az egykori Munkás mozi leselejtezett darabja. Végül nyári keresetéből vásárolt egy használt Doina erősítőt, „a korszak sztenderd darabját”.¹⁶ Mindehhez képest a Mikron együttes szerencsés, de ugyanakkor kiszolgáltatott helyzetben volt, ugyanis Betuker visszaemlékezése szerint nem voltak hangszereik, legfeljebb dobozgitárokkal muzsikáltak, melyeket bedugtak a Pacsirta rádióba, valamilyen úton-módon, mikrofonnal felerősítettek és úgy játszották az első nótáikat. Mivel az együttes a helyi UTC (Uniunea Tinerilor Comuniști, vagyis a Kommunista Ifjak Szövetsége) munkaszövetkezetéhez tartozott, az biztosított részben próbahelyet, illetve hangszereket és felszerelést is. Ráadásul ezek nem akármilyenek voltak: az UTC-vel kapcsolatot tartó Bencze Sándor rávette a szervezetet, hogy Bukarestbe leutazva vásárolják meg a Mondial rockzenekar felszerelését. Így lehetett, hogy a legendás Iuliu Merca Höfner márkájú basszusgitárja, Fender és Winston erősítők stb. segítségével játszhatott a Mikron együttes.¹⁷ A jó hangszerek és erősítők teljesítménye általában meg is mutatkozott, a korszakban egyik sztereotíp jellemző megjegyzés a műfajjal szemben, hogy „túlzottan hangos”. Ezzel kapcsolatban a korszak narratívája így szól: „Nagy együtteseink 400-500 W összteljesítményű erősítése zárt térben olyan hangerőt produkál, hogy a hangfalaktól 10-15 méterre is 90-110 decibel, tehát a fájdalomküszöb körül van a hangerősség. Ebben a hangerősségtartományban nemcsak az anyagcserét, a szív működését és a lélegzés ritmusát gyorsítja a »zene«, de a hallóképességet is roncsolja. A jövő a hallókészülékgyártó iparé!”¹⁸ Ezalól a Mikron sem volt kivétel, ugyanis az 1974-es turnéjuk sepsiszentgyörgyi állomásán a dicséretnek mellett a műfajt kevésbé szimpatizáló újságíró szerint „zenéjüket nem tudták normális fül teherbíró képességeire hangolni”.¹⁹

A névválasztás szempontja sem volt egyszerű, ugyanis a leleményesség mellett a névadás az identitás kifejezője is lehetett. Ebből adódtak ugyan vitás helyzetek, bár ezek nem nevezhetőek szakmai vitáknak. Egyik ilyen megnyilvánulás az *Utunk* és az *Ifjúmunkás* hasábjain „zajlott”, melynek kezdeményezője Sebestyén Mihály tévékritikája volt a temesvári Ifjúsági Zenei Hétvége tévéműsoráról, melyre többen is reagáltak. Ebben a névválasztás körüli adódtak: „Már az együttesek neve is mély humanista-latinos kultúráról árulkodik: Spektrum, Brevis (vö. vita longa, ars brevis). Kriolit (ez gyaníthatóan valami fontos altalaji kincsünk, mellyel az együttes szinte jelezni kívánja, hogy undergroundot játszik földalatti színvonalon), Fortuna, Trans (csak azt tudnám, mitől estek transzba). Vox T (a titokzatos T, mint utóbb értesültünk róla, a Tsíkszereda okleveles alak rövidítése), Acoustic (hogy legalább a nevében legyen vala muzikális), egyszerűen ezekből a nevekből csupán az nem derül ki, hogy nemzetiségi könnyűzenénk képviselői kívánnak lenni, ellenben a névválasztók fantáziabőségére azonnal rádöbbenhetünk.”²⁰ Sebestyén ironizáló kritikájára nem késlekedett Csutak István válasza, amelyben a pontosítások mellé a névadások logikájának megértését is igyekezett zenészi, együttes perspektívából ismertetni: „A név (igen fontos reklámtényező!) legyen könnyen megjegyezhető, kiejthető, érdekes. (Nemegyszer éltem át kínos perceket a Garabonciás tagjaként, mikor bemondók, vendéglátók, közönség egyszerűen nem tudták kiejteni a banda nevét.) Ezért tartok érdekesnek, jónak olyan neveket, mint:

- Spektrum (színekép, frekvenciaspektrum – semmi köze a zenéhez, ugye?),
- Vox (hang – a „T”-t az együttes már rég nem viseli – de ez kit érdekeli?),
- Acoustic – mely banda nemcsak nevében muzikális, csak meg kell hallgatni.”²¹

Az 1976-ban alakult Garabonciás együttes névválasztásánál a szempont az volt, hogy olyan név legyen, „amit nem lehet lefordítani románra, van neki erős magyar üzenete, és talál is az egyetemi hallgatókból álló együttesre”.²² Végző soron a Mátray László színművész által javasolt, a magyar népi hitvilág természetfeletti erejű személyeinek egyike ugyan létezik a román néphitben (solomonarii megfelelővel), illetve angol nyelven is megfeleltethető, viszont lemezeken a korszakban végig a „Garabonciás” forma szerepelt. Ezzel szemben a szintén híres nagyváradi rockzenekar, a Metropol Group elnevezése Vajda Tibor zenekar-alapító édesanyjától származott, ahol a szempontot a következőképpen vázolta fel Virányi Attila: „Az első fellépéseink falvakban voltak, ezért ajánlott a Vajda anyuka olyan nevet, hogy érezni lehessen: a zenekar egy nagyvárosból, egy metropolisból érkezik. Ekkor jöttem rá, hogy Nagyvárad az egy világváros. A név később okozott gondokat, de nem ezzel voltak a legnagyobb bajaink. Picit excentrikus volt, különösen ezzel a Grouppal társítva.”²³ A Mikron együttes esetében is komoly ötletelés zajlott, Betuker Péter emlékei szerint az együttes neve az akkori klubigazgatójuktól származhatott, aki ugyan román nemzetiségű volt, de jól beszélt magyarul, s végül nem találtak annál jobb alternatívát. „Inkább legyen egy ilyen nemzetközi név, amit a román is ki tud mondani, a magyar is ki tud mondani, és se nem magyar szó, se nem román szó, és akkor így lett belőle Mikron” – emlékezett Betuker a névválasztási vitákra és szerinte megvolt még az az előnye, hogy közismert jelét (a görög „μ, vagyis mű” betűt) könnyen fel lehetett festeni lógóként lábdobra, plakátra.²⁴ Ugyanakkor a szintén görög betűt névként kölcsönző közismert Omega együttes nyomdokaiba lépés is csábító lehetett a fiatal zenészek számára. A mértékegységgel kapcsolatos Mikron mérnöki hangzása mellett belemagyarázható akár a Szatmárnémeti újonnan (1970-es években) létrehozott lakónegyedeinek sajátos elnevezése is (pl. 16 Micro).

A rockzenekarok repertoárját a saját szerzemények meglétéig, illetve azok „bejáratásáig”, vagyis népszerűsítéséig tulajdonképpen feldolgozások alkották. Ezek lehettek külföldi nóták, nyelvismeret hiányában többnyire „halandzsa” angollal vagy olasszal, de a már említett magyarországi együttesek feldolgozásai is népszerűek voltak, amennyiben lehetőség volt ezek előadására. Ugyanis olykor „kötelező módon” román nyelvű dalokat is kellett zenélni. Bár ez a tény a Metropol együttes esetében a hírnevét is öregbítette a román közönség előtt, hogy népszerű magyar dalaikat román nyelvű szövegekre is hangszerelték (amiből lemez is született), viszont itt most azon jellegű eseményekre utalok, mint a Megéneklünk, Románia égisze alatt szervezett fesztiválok „hazafias szellemben” megkövetelt darabjai. „Ez nálunk a Virányi–Ráduly-féle »Vatra« (otthon) című nóta volt, ami abból állt, hogy refrénje „az otthon melegebb” sorból állt (csak azt nem tisztáztuk, hogy melyik otthon melegebb!). Így békén hagytak” – emlékezett vissza Orbán András a Metropolból.²⁵ A Mikron együttes esetében, amikor a különböző politikai jellegű ünnepek adta szereplési lehetőségek alkalmával (ilyen volt a május 1., vagy augusztus 23. stb.) nem volt konkrét „koncertprogram” leegyeztetve: „úgy egyeztünk meg, az akkori, ifjúsági klubigazgatóval, hogy mi csak játszunk, ami nekünk jó. Majd, ha ő int, akkor játszunk román számot.”²⁶ A „román szám” ez esetben tulajdonképpen kettő volt: az egyik a Mihai Eminescu *Somnoroase păsărele* című versének melankolikus zenére írt változata, valamint a Phoenix együttes *Nuntă* (Esküvő) című száma. Ugyanakkor annyira nem volt szabályozva a műsorprogram, hogy ezt követően „a Deep Purple-től játszottuk az *American woman*”²⁷ című számot – 1971-ben a pártszékház lépcső-

jén – és nem szólt senki semmit”.²⁸ Más volt a helyzet, miután a rockzenekarok saját dalokkal jelentkeztek. Boros Zoltán szerint „a semmitmondó szerelmi valomások végtelen variánsaiban megrekedt táncdalszövegek után a beatkorszak világszerte új attitűdöt hozott: a zene immár üzenetet, gondolatokat hordozott, mozgósítani volt képes. Talán épp ezért nem szerették a diktatúrákban a rockot.”²⁹ A szövegek vonatkozásában a romániai magyar rockzenekarok gazdagon merítettek a klasszikus és kortárs költészetből, a cenzúra lehetőségeihez szabottan. Bár a rockzene elsősorban lázadó jellegéről ismeretes, szövegileg néhány együttes igyekezett pimasz módon görbe tükröt állítani a rendszernek: Márkus János satírikus-humoros folkszövegei, a Garabonciás együttes, amely kifigurázza a karrieristákat (a *Karrier* című szám) vagy a Metropol együttes később Secusongként ismertté váló *Árnyékok ágya* produkciója. Ide tartoztak a Mikron együttes sajátos zenei megoldásait kísérő szövegeképei is. Így például a híresebb szerzemények közé tartozott a *Fegyvertelen képzelet* című hosszabb lélegzetvételi szám, amely Eugen Jebeleanu *Surâsul Hiroshimei* című versének magyarra fordított és sajátosan hangszerelt változata volt. Fiatalkorú tagjai ellenére a Mikron együttes, bár nem kimondottan volt céljuk direkt módon rendszerellenes szövegvilágot teremteni, a korszakban gyakorisággal használt áthallásos nyelvezetben csempészett társadalomkritikát alkalmazott. Amikor arról dalolnak, hogy „hajtanom kell fejem a legnehezebbre”, vagy felmerül „naponként a megélhetés” és „nyugtalan kopott napok küszöbén túljutok, megláthatod” egyértelműen az előbb jelenséghez tartozott. Bár Betuker Péter emlékezete szerint az együttes többnyire megúsza a cenzurális kényszerből történő szövegváltoztatásokat, sőt a formai ellenőrzések kapcsán sem voltak olyan típusú fennakadások, amiket „összeszorított fogsorral sziszegve” kellett közölniük a szerkesztőknek, hogy miért nem mehet adásba.³⁰ Illetve minden jel arra mutatott, hogy a zenekar sajátos szövegi és zenevilága a korszak, vagyis működési periódusukban (1972–1976 között) egyik legrepresentatívabb együttesé avanszálta a Mikront. Ugyanis az országos „népszerűséget” a koncerteken vagy fesztiválokon történő fellépések mellett egy esetleges lemezkiadás biztosíthatta. A szocializmusban egyetlen állami lemezkiadó vállalat, az Electrecord volt, aminek lemezpréslési minősége enyhén szólva nem volt a legjobb a Szovjetunió-beli Melodijától beszerzett alapanyag miatt (szemben, mondjuk, a magyarországi hanglemezyár Dorogon működő amerikai gyártóssal és BASF alapanyaggal dolgozott). Ennek ellenére az Electrecordnak le kellett fednie a létező műfajokat: a komolyzenei produkciótól a tánczene-, operett-, népzene- stb. felhozatalt, így érezhető, hogy a pártállami szempontból nem támogatott rockzene marginalizált helyzetbe volt (kiadványaik persze manapság gyűjtői kuriózumok). Ezt tetőzte, hogy bár az Electrecord kvótájába bele kellett férjenek a magyar nyelvű kiadványok, azonban nem volt magyar zenei szerkesztő, ezért felértékelődtek azon intézmények, amelyek gyakorlatilag „kész anyagokat” tudtak lemezmegjelenéshez felajánlani. Ilyen volt a romániai televízió magyar adásának zenei szerkesztősége (Boros Zoltán, Feczko Zoltán és Simonffy Katalin) vagy a kolozsvári (Porzsoló Viktor) és a marosvásárhelyi rádió (Borbély Zoltán) zenei szerkesztői. Ezen intézmények rendelkeztek a hangrögzítéshez megfelelő stúdióval, amelyet kihasználva felvételt készíthettek profi vagy amatőr rockegyüttesek, ezzel adásba kerülhettek, vagy ritkább esetben lemezt is kiadhattak. A Román Televízió magyar adásának a rockzenét közvetítő szerepe mellett a szervezésben is komoly része volt: koncerteket szerveztek, versenyt, zenei toplistát működtettek a tévében és a bukaresti rádió-

ban, amelyeket a megyei lapokban is közöltek, és szavazni lehetett a dalokra. „Arra is vigyáztam, hogy minden hozzám tartozó zenei műfaj a maga jelentősége és népszerűsége fokán jelenjen meg. A könnyűzene művelését teljes körűen képzeltem el: koncerteket szerveztünk, versenyeket, majdnem minden megyei lapban megjelent a heti toplistánk, aminek a zeneszámaikat a bukaresti rádióban meg lehetett hallgatni és szavazni a dalokra” – vallotta Boros Zoltán, aki a magyar adáson belül a könnyűzene, dzsessz és régizenével foglalkozott.³¹ Ezek a toplisták rendszerint szerepelt a Mikron együttes is (*Lehajtott fejjel* 4., *Hogyha eljutnék* 7., *A vándor* 5. helyen szerepelt a Rádió top szavazóműsorban), de rendszeres vendége volt a Tipp-Topp tánczenei vetélkedőknek, a különböző helyszínekről közvetített zenés karavánoknak. Az együttes számára talán legfőbb sikert az 1972-es Siculus fesztivál fődíja jelentette, mivel sokak meglepetésére ezzel olyan, már addig is versenybe levő együttest is lekörözött, mint a Metropol (amely aztán egy évre rá, 1973-ban nagydíjas lett). A többek által legjobban sikerültnek vélt, 1972-es Siculus fesztivál programfüzete szerint a Mikron együttes a következő tagokkal lépett színpadra szeptember 21-én, 20 órától: Bartók Béla, Bencze Sándor, Betuker Péter, Gorda Tibor, Papp László és Vakarcz Pál. Ehhez képest Betuker Péter visszaemlékezései alapján közbeszólt az együtteseket gyakran tagcserére kényszerítő katonáskodás, így Bartók helyett Horváth Lajos lépett fel gitárosként, továbbá hegedűt is használtak ebben a felállásban. Az öt saját szerzemény igencsak változatos felhozatalú és stílusú volt, a Hungária-féle rock'n'rolltól a Led Zeppelin-es progresszívebb hangszerelésen át a baladásabb hangzású dalokig, tulajdonképpen Betuker szerint „megpróbáltak mindenfélét összezsúfolni abban az öt számban, hátha valamelyik megtetszik a zsűrinek vagy a közönségnek”.³² A számítás bejött, vagyis hogy épp nem számítottak arra, hogy fődíjat nyernek. Zoltán Aladár zenetudós, a zsűri elnöke írásban is megjelent kritikájában dicsérte többek között a Mikron teljesítményét, némely dalt világlágerként is jellemezte, amely megállta volna a helyét a San Remo-i fesztiválon is: „A legmeggyőzőbbek azok az együttesek voltak, amelyek kevesebb harsogással több színt, tisztább harmonizálást, precízebb ritmust, egyszerűbb több artisztikumot valósítottak meg (a szatmári Zephir és Micron).”³³ Az igazi szórakozás természetesen a hivatalos műsor lejárta után a Siculus klubban zajlott, ahol a közönség, de főleg az együttesek „kiengedhették a gózt”, valamint ez is a népszerűség fokmérőjeként számított. Bár mindössze egy formális diplomával járt, Józsa Erika szerint itthoni viszonylatban felért egy Grammy-díjjal.³⁴ Hasonlóan érezhetett a Mikron, illetve mellette a szintén győztes Concorde és a Lyra együttes is a saját műfajában, s ha egyéb juttatással nem is járt, de közmegebecsüléssel és a kapcsolatokat kamatoztatható fellépési lehetőséggel mindenképp. Győztesként az 1973-as, a betiltás előtt utoljára megrendezett Siculus fesztiválon immár „csak” meghívottként volt jelen a Mikron, 1974-ben pedig turnét szerveztek: „És akkor Zakariáséktól”³⁵ kaptuk azt a felkérést, hogy csináljunk egy székelyföldi turnét ősszel, mivel már akkor a Siculus megszűnt, és bennünk volt az, hogy valahogy hozzuk vissza azt a hangulatot és próbáljuk visszahozni a székelyföldieknek Udvarhelyen is.”³⁶ A turnét követően „böjtösebb” időszak következett a Mikron együttes életében, ugyanis a sorkatonaság miatt gyakoriak voltak a tagcserék (például az 1972-es Siculuson nem tudott emiatt részt venni Balogh István, 1975-ben Betuker Péter volt a „hiányzó”, később pedig Bencze Sándor stb.). Az 1976-ra újjáalakuló együttesnek Betuker Péter szerint egyik legjobb éve volt, bár sejteni lehetett, hogy nem lesz hosszú életű. Ugyanis

párthatalmi szempontból egy vélt vagy valós sérelem miatt az együttes kikerült a KISZ szakszervezeti ernyőjéből, ez viszont azt is jelentette, hogy a korábban említett professzionális hangszerektől, valamint az ifjúsági szervezet által biztosított próbahelyiségtől is elestek. Viszont ekkor született az egyik legkifejezőbb és legsikeresebb számuk, *Ami kimondatlan marad* címmel, melyet sikerült rögzíteni a román televízió bukaresti stúdiójában, illetve Szatmárnémetiben videoklipet is forgatni hozzá.³⁷ A jelenséghez hozzátartozott, hogy a tévéfelvételkor többnyire „rendezett külsővel” volt engedélyezve a megjelenés, továbbá a playbackre moderált mozdulatok teljesen kontrasztban álltak a koncertek relatív szabadságával. Az 1976-os esztendő néhány koncertet is tartogatott a Mikron együttes számára. Ezek közül kiemelhető a Szejkefűrdőn rendezett Zenés Karaván, 1976 szeptemberében. A szintén részt vevő Csutak István a következőképpen emlékezett vissza: „Volt vagy 7000 fizető néző, a bokrokban szolgálatot teljesítő éber elvtársakat nem számolva. A Zenés Karaván felvételei egy székelyudvarhelyi agitprop brigád kétségbeejtő produkciójával kezdődtek. Már éppen be akartam rohanni a riporter kocsiába, megkérdezni Borost,³⁸ hogy elment a jó ízlése, amikor észrevettem, hogy a kamerák szorgalmasan mozognak ide-oda, de egyikén sincs kigyúlva a piros lámpa, ami a felvételt jelzi... A hazafiaspártos förmedvény a helyi propagandatitkár elvtárs megnyugtatására került színpadra. Borosék tartottak attól, hogy ellenkező esetben a helyi erők fogják feljelenteni a »magyar adást«...”³⁹ A szejkefűrdői koncertet követően a tömeg visszautazott Székelyudvarhelyre, illetve ezt tette volna a Mikron együttes is, de mivel túrnébuszuk vagy egyéb fuvaruk nem lévén, az ajándékba kapott ásványvizes kórsókat az úttestre helyezték, hátha felveszik őket. „A busz nem állt meg, de jöttek a rendőrök, és bevitték bennünket Székelyudvarhelyre a fogdába, és ott tartottak, nem akartak elengedni. S hivatkoztunk Szekeres elvtársra⁴⁰ – aki annak idején nagyfőnök volt –, mi tőle jövünk ide, megyünk felvételekre, nem engedtek ki. És akkor valahogy megpróbáltuk felhívni a Küküllő Hotelt, mert ott voltunk elszállásolva, hogy segítsen valaki, és végül Borost nem értük el, de Józsa Erikával sikerült valahogy beszélni, és akkor ő jött el értünk, és kiszabadított tulajdonképpen. Egy nagyon jó este volt, azt lemuzsikáltuk.”⁴¹ Az esti koncert szeptember 11- és 12-én zajlott a Siculus klubban, fellépők közül pedig a Mikron és a Metropol együttes, Józsa Erika és Horváth Károly, valamint Csutak István és Csortán Márton. Csutak így emlékezett vissza az eseményre: „A szejkei Zenés Karaván filmzése alatt természetesen adódott az ötlet, hogy legyen egy nagy örömmuzsikálás a legendás Siculus Klubban. Boros Zoltánnak sikerült kialkudnia a helyi pártmuksóknál, hogy be lehessen menni a klubba, de amint a plakátról látni lehet, a tiltás még 1976-ban is érvényben volt, olyannyira, hogy a klub nevét se volt szabad használni, hisz az az évekkel azelőtt betiltott fesztiválra emlékeztetett. A hír pillanatok alatt elterjedt. A klub zsúfolásig megtelt. Arra emlékszem, hogy a muzsikálások szüneteiben nekem már csak a zongora alatt jutott egy kis hely. Fergeteges este volt. A közönség tombolt. Mi is azt tettük.”⁴² Ezt követően a Mikron együttes utoljára színpadon (és tévéfelvételen is) a csíkszeredai Zenés Karaván alkalmával muzsikált. A hideg és a különleges helyszín kellemes élménye maradt az együttesnek a karácsony előtti felvételeken, melyre Boros Zoltán így emlékezett vissza: „A csíkszeredai Zenés Karavánt rendező és irodalmi szerkesztő kollégám, Tömöry Péter ötletére a jégpályán, egy óriási karácsonyfa körül rendeztük meg, és ez külön varázst adott az egésznek. A kolozsvári színészek korcsolyázva adtak elő egy Caragiale-jelenetet, az éneke-

sek, Gyóry Klára, Gagyi Réka, Kiss Éva, Németh Tibor körül a helyi műkorcsolyázók cikáztak, a váradi Metropol és a szatmári Mikron együttes »rockpárbaj«-t vívott a jégen arra a Mikron-nótára, hogy Valami mindig kimondatlan marad.⁴³ Ezt követően a Mikron együttes ezen a néven és felállásban többet nem lépett fel. A zenekar felbomlásának okai összetettek: részben a már említett hangszerhiány, valamint vélhetően a tagok részéről a biztos megélhetés választása az anyagi gyarapodással nem igazán kecsegtető szabadúszó zenélés helyett. Az együttes végső soron addig működött többé-kevésbé stabilan, míg tagjai középiskolások, esetleg katonaviseltek voltak, azt követően tanulmányaikra, szakmai elhelyezkedésükre koncentráltak, melybe nem fért bele az ugyancsak anyagi és időbeli befektetést igénylő együttes fenntartása. Márkus János a hetvenes évek végi helyzetről a következőképpen fogalmazott: „Nekünk viszont nincs lehetőségünk a koncertezésre, mert nincs, aki szervezze őket. Az ARIA-nak⁴⁴ mi nem vagyunk érdekesek, művelődési házat, amely egy turnét rendszeren megszervezne, még nem kaptunk [...] Fellépési lehetőségeink tulajdonképpen a következők: évente egy-egy Ifjómunkás matiné, mondjuk, két Brassói Lapok matiné, évadonként egy Ady-köri fellépés Nagyváradon és egy Visszhang fellépés Kolozsváron, Marosvásárhelyen egy Igaz Szó találkozó, Kovászna megyében a Tavirózsa fesztivál, Csíkszeredában a Fialat zene fesztiválja, és ettől az évtől kezdve, reméljük, a temesvári találkozó. Ez összesen kilenc fellépés évente, ami egy rendszeresen dolgozó együttes számára nagyon kevés. Józsa Erika jól mondta, hogy ezenkívül elbírnánk még százat. Ha nem lenne a televízió és Boros Zoltán, akár meg is szűnhetnénk.”⁴⁵ Ez természetesen a még ideig-óráig működő együttesek működését is befolyásolta. A tanulmányban többszörösen kiemelték közül a Garabonciás együttes 1981-ben szűnt meg (működését a hatóságok nem engedélyezték, tagjai pedig már nem egy városban éltek), a Metropol pedig több tagcserét átvészelve 1987-ben szüntette be tevékenységét, igaz a rendszerváltást követően alkalmanként fellépnek. A beszűkülő lehetőségek miatt a Mikron együttesből egyedül Vakarcs Pál és Hajdu Gyula folytatta a zenei pályát, a zenekar többi tagjai pedig szétszéledtek. Az egykori szatmári rockbanda tagjai közül Betuker Péter 1994 óta Magyarországon él, Hajdu Gyula pedig a németországi Freiburgban telepedett le, a többi tag sajnos az égi zenekarban játszik. Saját szerzeményeik száma egy nagylemez terjedelmét is meghaladná, ennek elkészítésére már nem volt lehetőség. Így válogatáskiadványokon megjelent dalaikat az együttes már nem érte meg (mint a Zenés Karaván első, 1977-es válogatáslemeze vagy Romániai Magyar Könnyűzene című 1978-as válogatáskazetta). Továbbá a Román Televízió Magyar Adásának archívumából, esetleg egyes rádióarchívumokból digitálisan felújított Youtube-felvételek még fellelhetőek a szatmári együttes munkásságáról. Egykori basszusgitárosa, Betuker Péter elmondása szerint annyira gazdag szövegvilággal dolgoztak, hogy a saját szerzeményű, vagy általuk megzenésített dalok szövegeivel meg tudja fogalmazni a Mikron együttes teljes, mintegy évnyi működésének történetét: „Állítsd meg és kérdezd, mi van az álmaival, előbb csak hebeg, de aztán kiderül, naponként a megélhetés és a halhatatlanság között bujdosik. Ilyenek voltunk: fejünk felett tiszta volt az égbolt, kerestük a szót s a percet, s nem értettük, hogy a dal miért jut halkan a füledbe. Nem pihentünk, mentünk tovább, pedig távol volt tőlünk a cél. Játszodtunk boldog szeretőt, kígyót, madarat, cifra temetőt, hosszú utazást, karácsonyt, álmot, halált. De az út egyszer megszakad, búcsúzunk, cimborák. Azért mégis valami kimondatlan maradt...”⁴⁶

1. Bár voltak e hiányosságok pótlására érdembeli írások, a nemzetközi narratívákból mégis kimaradtak, holott kategorizálhatóak. Lásd William Jay Risch (ed.): *Youth and Rock in the Soviet Bloc*. Lexington Books, London, 2015 vagy Apor Balázs–Apor Péter–Horváth Sándor (eds.): *The Handbook of COURAGE*. Institute of History, Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, Bp., 2018.
2. Dávid Gyula (szerk.): *Romániai magyar irodalmi lexikon*. III. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1994. 201.
3. *Mi a beatzene? Részletek Bácskai Erika – Makara Péter – Manchin Róbert – Váradi László – Vitényi Iván Beat című tanulmánykötetéből*. In: Korunk 1970/7. 1024–1025.
4. Boros Zoltán: *Pop? Beat? Folk? Rock?* In: Hargita Kalendárium, 1977. 183.
5. Idézi Csatári Bence: *Az ész a fontos, nem a haj. A Kádár-rendszer könnyűzenei politikája*. Jaffa Kiadó, Bp., 2015. 11–12.
6. Egyed Péter: *1968–1971: A tiszta boldogság kora*. In: Korunk 2013/8. 32.
7. Közléteszi Józsa Erika: *Beat nemzedék: a Metropol-sztori*. ARTprinter Könyvkiadó, Sepsiszentgyörgy, 2018. (A továbbiakban Józsa 2018) 178.
8. Demeter Csanád: *A romániai magyar könnyűzene bölcsője*. In: Pro Minoritate 2012/4.
9. Ilyen volt a Steaua Sătmăruului (Szatmárnémeti Csillaga) nevű vetélkedő. Részlet a 2021.11.06-án Betuker Péterrel készült interjúból. A hangfelvétel és gépelt másolat a szerző tulajdonában (továbbiakban Interjú Betuker Péterrel) 3.
10. Uo. 6.
11. Egyed Péter: i.m. 30.
12. Józsa 2018. 17–18.
13. Interjú Betuker Péterrel 8.
14. Józsa 2018. 92.
15. Csutak István: *A dalok ma is érvényesek*. In: Korunk 2016/7. 46.
16. Egyed Péter: i.m. 31.
17. Interjú Betuker Péterrel 5.
18. *Mi a beatzene? Részletek Bácskai Erika – Makara Péter – Manchin Róbert – Váradi László – Vitényi Iván Beat című tanulmánykötetéből*. In: Korunk 1970/7. 1020.
19. Megyei Tükör 1974. október 4.
20. Sebestyén Mihály: *Anyu, fennvagyok a topon?* Utunk 1980. június 13.
21. Csutak István: *Egy „garabonciás” hozzászólása Sebestyén Mihály Anyu, fennvagyok a topon? című írásához*. Utunk 1980. július 11.
22. Sarány István: *Garabonciások*. Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2018. 66.
23. Józsa 2018. 29.
24. Interjú Betuker Péterrel 8–9.
25. Józsa 2018. 93.
26. Interjú Betuker Péterrel 6.
27. Itt vélhetően összekavarodhatott, az American woman a the Guess Who nevű kanadai rockzenekar száma, de gondolhatott a Deep Purple Somekind of Woman című számára (bár előbbi a valószínű). Bármelyik is legyen, nem kis teljesítmény és emlék volt.
28. Interjú Betuker Péterrel 6.
29. Józsa Erika – Simonffy Katalin – TomcsányiMária (szerk.): *A mi magyar adásunk 1969-1985*. Kriterion Könyvkiadó, Kvár, 2014. 82.
30. Boros Zoltán: *Erdélyi magyar könnyűzene a hetvenes években*. (Továbbiakban Boros 2014) In: Székelyföld 2014. február. <https://szekelyfoldfolyoirat.ro/vendeghaz/boros-zoltan-erdelyi-magyar-konnyuzene-a-hetvenes-ekben-.html> (Letöltve: 2021. 11.10.)
31. Józsa Erika – Simonffy Katalin – Tomcsányi Mária (szerk.): i.m.84.
32. Interjú Betuker Péterrel 7.
33. Zoltán Aladár: *Siculus 72*. In: Művelődés 1972/12. 44.
34. Józsa 2018. 60.
35. A Zakariás Erzsébet és Attila baróti testvérpár által alapított Harmat együttes volt az 1973-as Siculus fesztivál folk kategóriájának győztese. Tévés szereplések mellett velük tűnézött a Míkron együttes. A turné olyan állomásokat foglalt magába, mint Mikóújfalu, Szentkeresztbánya, Barót, Oklánd, Vargyas, Nagyajta, Sepsiszentgyörgy, Csíkszentsimon, Csíkszereda, Lővéte, Gyergyóalfalu, Remete, Ditró, Kézdivásárhely és Udvarhely. A turnélistáról készült feljegyzést Betuker Péter őrzi, ezúttal is köszönöm, hogy másolatát rendelkezésemre bocsájtotta.
36. Interjú Betuker Péterrel 7.
37. Uo. 18.
38. Boros Zoltánról, az esemény egyik fő szervezőjéről van szó
39. Sarány István: i.m. 230.
40. Szekeres Sándor a megyei propagandatitkár volt, a Siculus fesztivál az ő döntésére szűnt meg.
41. Interjú Betuker Péterrel 22.
42. Sarány István: i.m. 231.
43. Boros 2014.
44. ARIA, vagyis Agentia Română de Impresariat Artistic, magyarul Állami Művészeti Ügynökség.
45. Znorovszky Attila: *Pop, rock, folk?!* In: Művelődés 1979/12. 21.
46. A TVR 1 Magyar Adásának Játsszuk újra! műsorában hanzgott el. Megtekinthető: https://www.youtube.com/watch?v=mpzKLzp9JCU&t=2147s&ab_channel=HungaroFon(Letöltve: 2021. 11.10.)